

RECENZIJOS

Ernst Fraenkel. LITAUISCHES ETYMOLOGISCHES WÖRTERBUCH. Unter Mitarbeit von Annemarie Slupski fortgeführt von Erich Hofmann und Eberhard Tangl. Lieferung 14. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg (1962).

E. Frenkelio „Lietuvių kalbos etimologijos žodyno“ leidimas, pradėtas 1955 m., po autoriaus mirties (1957 m.) tęsiamas toliau ir per artimiausius kelerius metus, reikia tikėtis, bus sėkmingai pabaigtas. Neseniai pasirodė keturioliktasis šio žodyno sąsiuvinis (1041 – 1120 psl.), apimantis žodžius nuo *švėkšti* iki *tręšti I* ir sudarantis dalį būsimo antrojo tomo (pirmasis tomas baigiasi žodžiu *privekiuoti* ir turi XXIII + 656 psl.).

Šis žodynas, parašytas stambaus baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų specialisto, nors yra pirmasis lietuvių kalbos etimologijos žodynas, tačiau dėl autoriaus palyginti gero lietuvių kalbos leksikos bei jos šaltinių pažinimo, plataus ir mokamo operavimo giminiškais kitų kalbų faktais, labai išsamaus etimologijos literatūros panaudojimo bei jos nurodymo drąsiai gali būti gretinamas su geriausiais bei moderniausiais kitų indoeuropiečių kalbų tos rūšies žodynais. Kadangi apie žodyno pobūdį bei kai kurias bendresnes jo ypatybes „Kalbotyroje“ jau buvo rašyta anksčiau¹, čia pasitenkinama viena kita neesmine pastaba, teliečiančia atskirus XIV sąsiuvinio dalykus.

1. Tarp A. Baranausko sudarytų sudurtinių gramatikos terminų, kurių vienu sandu eina jo vartotas nuosakos pavadinimas *taikas* (plg. *geistaikis* „geidžiamoji nuosaka“ ir pan.), per apsirikimą yra paminėtas naujadaras *taislankis* „įnagininkas“ (s. v. *táikyti*, 1051 psl.), kuris nei su terminu *taikas*, nei apskritai su *táikyti* grupės žodžiais neturi nieko bendra.

2. Žodžių *taisnumas* „tiesumas“ ir *taisnybė* „teisingumas, teisybė“ (s. v. *tal-sýti*, 1051 psl.) buvimu lietuvių kalboje reikia labai abejoti. Matyt, tai yra tiktai dirbtinai sulietuvinti latvių *tâisnums* ir *tâisnība*.

3. *Talaluškà* (s. v., 1053 psl.) „nerimta, tuščia, nešvanki daina“ (Karklėnai, Subačius) yra II kirčiuotės daiktavardis (žodyne jis pateikiamas nekirčiuotas), padarytas su slaviška priesaga *-uška* iš onomatopėjinio veiksmožodžio *talalúoti* (-úoja, -ávo) „niekus taukšti, pliauškti“ (Dusetos, Gegrėnai, Šatės, Vabalninkas); lygiai tokios pat darybos yra ir kiti du panašūs *dainuškòs* sinonimai – *talavùskòs* (vartojamas ir šiaip „niekų kalbų, tauškalų“ reikšme; Leckava, Vieksniai, Židikai) šalia *talavóti* (ten pat) ir *talatuška* (Žagarė) šalia *talatúoti* (Linkuva, Papilys); be to, šalia *talalúoti* yra žinoma ir kitų priesagų vedinių, turinčių „talaluškos, dainuškòs“ reikšmę, plg. *talaláika* (Skirsnemunė), *talaláila* (Barstyčiai), *talalainė* (Skirsnemunė).

¹ Žr. V. Mažiulio recenziją t. III, p. 243–248.

Tame pačiame straipsnyje iš A. Juškos žodyno pateikiama *talaškuojas* „plepys, tauškalius (vok. Plapperer, Schwätzer)“, tačiau tokio daiktavardžio lietuvių kalboje visai nėra: cituojamoji forma yra ne kas kita, kaip sangražinio veiksmažodžio *talaškuotis* esamojo laiko III asmens lytis (A. Juškos žodyno sakiny, kuriame ji pavartota, atrodo taip: *Pilvs bėgant klūnks – talaškūjas, skalūjas*²).

4. Veiksmažodis *tancavoti* „šokti“ (s. v. *tañcius*, 1056 psl.) neteisingai kildinamas (pagal Briuknerį) iš ukrainiečių kalbos. Iš tiesų *tancavóti* (Dusetos) bei *tancjavóti* (Plateliai, Židikai) savo kilme nesiskiria nuo žodžio *tañcius* (*tañčius*), vadinasi, taip pat yra paskolintas iš arčiausia mūsų esančių slavų – baltarusių ar lenkų: br. *танцаваць*, (sen.) l. *tañcować* (= dab. l. *tañczyć*); plg. dar *Odañcować... Attuncawoiu*³. Iš to paties šaltinio yra ir *tancuoti* (...*dukte tos Herodiados atajo, ir tancawo* [szokinejo] ir *pasfidabojo Heroduų*...⁴), tik pastarasis remiasi ne slavų veiksmažodžio bendratimi, o jo esamojo laiko kamieniu.

5. Veiksmažodis *tapyti* 2 (s. v., 1057 psl.) klaidingai sukirčiuotas – turi būti *tāpyti* (-ija, -ijo). Įprasčiausios jo reikšmės yra „minti, mindžioti, trypti“ (Biržai, Pabiržė, Pelesa, Rodunė, Rudnia), „mušti“ (dažniau su priešdėliais *pri-*, *uz-* ir kt.; Pabiržė, Pasvalys, Upyna, Vabalninkas, Vaškai), „eiti“ (Krinčinas, Šiauliai; plg. *tap tap tap ir ištapyjo* Šatės), „valgyti, gerti (daug, smarkiai)“ (Daugėliškis, Vabalninkas). Pirmasis iš žodyne pateiktų dviejų aiškinimų – būtent, kad *tapyti* (-ija, -ijo) galys būti skolinys iš vokiečių kalbos – yra nepriimtinas, be kita ko, dėl šio žodžio geografijos.

6. Mažvydo žodžiui *pratapyti* (s. v. *-tapyti* 3) savo reikšme yra artimi Leipalingyje pažįstami *pratapyti* (-ina, -ino) bei *nutapyti* (-ina, -ino) „prapuldyti, pražudyti, nukišti“ (pvz., pasakyme *Kur nutapinai adatą, kad nerandu*). Šiaipjau dabar rytinėse šnektose težinomas slavizmas *tāpyti* (-ija, -ijo) paprastai yra vartojamas „skandinti“ reikšme (Adutiškis, Dusetos, Kaltanėnai, Molėtai, Tauragnai, Švenčionėliai).

7. Veiksmažodis *taračkinti* (-ina, -ino) „vilkti, tempti, sunkiai nešti ar vežti“ (s. v., 1058 psl.) bene dažniau kirčiuoja ne antrąjį nuo pradžios skiemenį, o priesagą – *taračkinti* (Gižai, Jurbarkas, Skirsnemunė). Už jo garsų mėgdžiojamąją kilmę kalba tarmėse pažįstamas ir kartais pagrečiui su veiksmažodžiu vartojamas ištiktukas *tarački-tarački*, pvz.: *Ona tuoj tarački-tarački ir nutaračkino tą statinę* (Alksnėnai); *Ta katė su katuku tarački-tarački ir nusitaračkino nuo tvarto* (Geistarai). Iš šio veiksmažodžio fonetinių variantų dar galima paminėti *tarūčkinti* (Nemunaitis) ir *tarūškinti* (Užpaliai).

8. Veiksmažodis *tariakautis* „tartis“ žodyne (s. v., 1059 psl.) klaidingai laikomas sudurtiniu – jame be kamieno, susijusio su *tarti*, dar įžiūrimas antrasis sandas, kuris siejamas su *kauti* grupės žodžiais. Tokios darybos veiksmažodžiai lietuvių kalboje yra visai neįmanomi. Be to, kad pateiktasis aiškinimas yra nepriimtinas, matyti iš kitų šio žodžio variantų. Jau pačiame žodyne greta duodamas ir

² Литовскій словарь А. Юшкевича съ толковачиемъ словъ на рускомъ и польскомъ языкахъ. Выпускъ третій. Петроградъ, 1922, стр. 166 (s. v. *Klunksėti*).

³ Dictionarium trium linguarum... auctore R. P. Constantino Szyrwid... Vilnae... MDCCXIII, p. 217.

⁴ Biblia litewska Chylińskiego. Nowy testament. Tom II – tekst. Wydali Czesław Kudziński – Jan Otrębski. Poznań, 1958, p. 72₁₈₋₁₉ (= Mork. VI 22).

tarekuotis. Čia dar galima nurodyti *tarakuoti* (-uoja, -avo) „tartis, šnekučiuoti, plepėti“ (Jūžintai, Pandėlys), *tarėkuoti* (... jau senokai tarėkuojama visiškai pamaiškinti Dniepro slenkščių pavojingumas⁶), *tarėskoti* (*Važiuoją garsiai tarpusavy tarėskokojo*)⁶; *tarikauti* (-uoja, -avo) „tartis dėl vedybų, derėti“ (*Girdėjau, kad mano krikšto dukterį jau tarikauja Vabalninkas*); *tarakuoti(s)* yra vartojamas ir reikšme „gaiš(uo)ti, čiupinėti“ (Dusetos, Kuktiškės, Tverečius), kuri, be abejo, yra antrinė, atsiradusi iš reikšmės „ilgai tartis, plepėti“. Visi pateiktieji pavyzdžiai yra neabejotini priesagų vediniai, priešais paprastąsias veiksmažodžių priesagas *-auti*, *-uoti* bei *-oti* turintieji dar kitų priesaginių garsų. Pavyzdžiui, vedinys *tarikauti* yra padarytas arba su paprastąja priesaga *-auti* iš pamatinio vardažodžio, jau turėjusio *-ik-* (toks yra *tarikas* „tarėjas“; dėl darybos plg. *plėšikauti* : *plėšikas*), arba su sudėtine priesaga *-ikauti* tiesiog iš *tarėti*, *tarėti* (pagal santykį *mainikauti* *mainyti*, kur tarpinis darinys **mainikas* visai nežinomas). Panašiai reikia išivaizduoti ir likusiųjų vedinių susidarymą (nepamirštant juose galėjus įvykti ir kai kurių fonetinių pakitimų).

9. Anksčiau E. Frenkelis teisingai yra pastebėjęs, kad būdvardžio *tikras* reikšmė „nuosavas, savo, saviškas (vok. eigen, eigentümlich)“, pasitaikanti senuosiuose raštuose (plg. Daukšos Postilės 208^{aa}: *áwis ne éft' iy tikros|bet' Chřiftaus*), aiškintina lenkų *wlasny* reikšmių įtaka⁷. Žodyne (s. v. *tikras* 2, 1091 psl.) tą įtaką stengiamasi plačiau nušviesti, tačiau pripainiojama bent kiek ir įtartinų dalykų. Jau pats vertinio *tikras* reikšmės paaiškinimas „angeboren, eigentümlich, gemeinsam“ yra per platus. Reikšmės „bendras“ neturi ne tik lietuvių *tikras*, bet dargi lenkų *wlasny*. Be to, abejotina, ar *tikras* būtinai turėtų būti laikomas vertiniu tokiuose pasakymuose, kaip Sirvydo *tikras io funus pirmagimis* ar Morkūno *tikrum karalum mufu*.

10. Žodį *tytaras* „kalakutas“ (s. v., 1103 psl.) žodyne linkstama laikyti duplikuotiniu garsų mėgdžiojamuoju dariniu. Pažįstamas *týtaras* ir dabar, bet tik pačiame Latvijos pasienyje, kur jis tevertojamas šalia įprastinio to paties paukščio pavadinimo *kalakútas* (Pikeliai, Šakyna); be to, kai kur jis eina ekspresyvinio žodžio, taikomu asmenims, ir turi „bastūno, bindzinėtojo“ (Darbėnai, Seda) bei „ilgšio, styplos“ (Mosėdis, Seda) reikšmę. Minėtose šnektose *týtaras*, be abejo, yra skolinys iš latvių kalbos. Neselmano žodyno *tytaras* buv. Rytprūsių raštuose yra visai vienišas (kiti tenykščiai lietuvių kalbos žodynai – jų tarpe ir Brodovskio, iš kurio Neselmas nurodo ėmęs šį žodį – to paukščio vokiškų pavadinimų atitikmenimis duoda tiktai *kurqą* bei *kurkinaq*), tad labai galimas dalykas, kad ir jis bus paskolintas iš latvių. Atsižvelgiant į visa tai, nereikėtų visai atmesti Endzelyno duoto la. *títars* aiškinimo, kuris atrodo esąs net patikimesnis už senąjį, pateiktą E. Frenkelio žodyne.

11. Žodžio *toriėli(u)s* „lėkštė“ (s. v. *tolierka*, 1106 psl.) galimu šaltiniu šalia baltarusių žodžio be reikalo dar nurodytas (pagal Briuknerį) ukr. *taryl*.

12. Žodis *traukai* „indai“ (s. v., 1113 psl.) yra žinomas tiktai iš Miežinio žodyno, todėl jį reikėtų laikyti skoliniu, o ne senu latvių kalbos žodžio *traūks* atitik-

⁶ Vandens ir vėjo galybės. Sudarė P. Šinkūnas ir A. Vireliūnas. Kaunas, 1925, p. 44.

⁶ V. Radziulis, Žingsniai gyveniman, Vilnius, 1938, p. 113.

⁷ E. Fraenkel, Syntax der litauischen Kasus, Kaunas, 1928, p. 104 (su 1 išn.).

meniu. Kad Miežinis ne visada yra mokėjęs griežtai skirti lietuvių ir latvių žodžius, kalbininkų jau yra ne kartą pastebėta⁹.

Baigiant vis dėlto gal nebus pro šalį užsiminti ir vieną kiek bendresnio pobūdžio dalyką — žodyno išsamumą, jo apimtį. Frenkelio žodynas, apskritai, yra gana išsamus—jame randame kone visus bent kiek žinomesnius lietuvių kalbos bendrinis žodžius, kurie tik privalo kilmės aiškinimo. Kai kurie žodžiai (dažniausiai mažiau pažįstami, reti) čia etimologizuojami pirmą kartą, tačiau daugumas, žinoma, yra tokių, kurie jau yra išaiškinti ar bent buvo mėginti aiškinti anksčiau. Rimtai priekaištauti dėl etimologijos žodyno neišsamumo būtų galima tik tada, jei jame trūktų jau ankstesnėje etimologijos literatūroje aiškintų žodžių. Tačiau E. Frenkelio žodyne tokių praleidimų beveik nepasitaiko. Iš XIV sąsiuvinyje trūkstamų žodžių gal vertas minėti tik vienas *týtveikas* (*týtveika*) „daugybė, aibė, kažmas“ (Šakyna) bei *týtvaikas* „t. p.“ (Žygaičiai); plg. ir *týtveik* „labai“ (Vilkaviškis); iš tarmių dar žinomas ir *týtvelka* „minia, sambūris, kamšatis“ (Vadokliai). Žodį *týtveikas* platokai yra aiškinęs Būga⁹ (kartu nurodydamas čia nebekartojamus to žodžio šaltinius). Beje, dar nežinia, ar į šio žodžio nebuvimą XIV sąsiuvinyje reikia žiūrėti kaip į visišką jo nepastebėjimą — labai galimas daiktas, kad jis bus įdėtas (pagal antrąjį sandą) tarp v- raidės žodžių. (Apskritai, šiame žodyne ieškoma žodį ne visada randame ten, kur jį labiausiai tikimės rasti; kartais pasitaiko ir didesnių keistenybių — slavizmas *aptavóti*, pavyzdžiui, žodyne duotas kaip *-tavóti*; ieškojimui palengvinti, reikia tikėtis, žodyno pabaigoje bus pridėta ne tik kitų kalbų, bet ir labiau paslėptų lietuviškų žodžių rodyklė).

Etimologizuojamų žodžių straipsniuose dažnai (ypač vėlesniuose sąsiuvinuose) kartu duodama gana daug tokių giminiškų žodžių, kurių daryba yra visiškai aiški. Aiškių darinių išskaičiavimas (su reikšmės paaiškinimais, o kartais ir šaltinių nurodymu) užima nemažai vietos, tačiau etimologijai iš jo paprastai nedaug tėra naudos. Prie žodžio *tráukti* (1113 t. psl.), pavyzdžiui, be būtino reikalo duodama daug priešdėlinių lyčių, o taip pat tokių daiktavardžių, kaip *traukiklis*, *trauktūvas*, *pasitraukimas* ir net pasakymų *pértraukti sántykius*, *nutraukimas sántykių*. Kai žodyne yra keli giminiškų žodžių straipsniai, dariniai kartais paskirstomi ne visai tiksliai ir pakliūva ne į to žodžio, su kuriuo jie darybiškai glaudžiausiai susiję, straipsnį. Pavyzdžiui, žodis *teisėjas* duodamas ne veiksmažodžio *teisti*, iš kurio jis yra padarytas, o būdvardžio *teisūs* (1074 psl.) straipsnyje. Žodyno išsamumas bei jo vertė nė kiek nenukentėtų, jei aiškūs dariniai jame būtų pateikiami saikingiau ir labiau atsižvelgiant į jų tikrąją darybą.

V. URBUTIS

⁹ Jablonskio raštai, Red. J. Balčikonis. t. IV, Kaunas, 1935, p. 45; D. Zemzare, Latviešu vārdnīcas, Rīgā, 1961, p. 347 t.

⁹ K. Būga, Rinktiniai raštai, t. I, Vilnius, 1958, p. 219 t.